

5.

ПРАВНИ НОРМИ – СТРУКТУРА, ДЕЙСТВИЕ, РЕАЛИЗАЦИЯ И ТЪЛКУВАНЕ. ВИДОВЕ ПРАВНИ НОРМИ

Ключови понятия:

Понятие за правна норма;

логическа структура на правната норма (хипотеза, диспозиция и санкция); действие (в пространството, във времето и по отношение на лицата), реализация (съблюдаване, прилагане) и тълкуване на правните норми; видове правни норми.

5.1

ПРАВНИ НОРМИ

- Правната норма е общо правило за поведение, съдържащо мярка за възможното или дължимото поведение на правен субект, установено в нормативно-правните актове (законодателството) и санкционирано от компетентните органи на държавната власт.

- Правните норми се отнасят към групата на етическите норми. Отличителните белези на правните норми са:
  - **волеви** израз на държавните органи;
  - **многократност** на прилагането (адресирана е не към отделно лице, а към неопределен кръг лица, т.е. прилага се не към единствен случай, а към неопределено множество случаи);
  - **всеобщ** характер (ориентира се към типове, а не към отделни ситуации);
  - **формална** определеност на предписанията, съдържащи се в правната норма;

- съподчиненост и строга *йерархия на правните норми*;
- *закрила* от страна на държавата.

5.2

ЛОГИЧЕСКА СТРУКТУРА НА ПРАВНАТА НОРМА

➤ *Под структура на правната норма се разбира нейният вътрешен строеж, т.е. начинът на връзка между вътрешните ѝ елементи* (микроструктура). *Логическата структура на правната норма включва три елемента: хипотеза, диспозиция и санкция.* В хипотезата на правната норма са посочени **факти и обстоятелства от действителността** (юридически факти), при реализирането на които настъпват предвидените правни последици (напр. фактът на *навършването на 18 години* служи като основание за възможността да се разпоредиш със своето имущество след смъртта си чрез завещание). В диспозицията се съдържа **самото правило** (правата и задълженията на участниците в правоотношението) **за поведение**, което трябва да се приложи при настъпването на фактите и обстоятелствата, посочени в хипотезата на правната норма (напр. щом навърши 18 години, лицето има *право да съставя завещание*). В санкцията се предвиждат **мерките на държавно-властническо въздействие при неизпълнение на предписаното правило за поведение** от диспозицията, когато са се реализирали юридическите факти, посочени в хипотезата (напр. съгласно чл. 190, т. 1 от Кодекса на труда дисциплинарно уволнение се налага при закъснение или преждевременни напускания на работното място в един календарен месец, всяко от които е не по-малко от 1 час).

5.3

ДЕЙСТВИЕ НА ПРАВНИТЕ НОРМИ

➤ *Правните норми имат действие по време, в пространството и по отношение на лицата.*

- Правните норми имат действие *неопределено време* или за *определен срок*. Безсрочните правни норми действат до отменянето им и влизат в сила от деня на влизането в сила на нормативния акт, в който те се съдържат, обикновено три дни след публикуването му в “Държавен вестник”, освен ако в самия нормативен акт не е посочена датата на влизането му в сила. Отменянето им може да стане или чрез издаването на друг нормативен акт, с който изрично се отменя тяхното действие, или чрез издаване на нов нормативен акт, който съдържа нови правила за поведение, регулиращи същите обществени отношения. След влизането му в сила старите правни норми престават да действат – това е т. нар. мълчалива отмяна.

Срочните правни норми действат толкова време, колкото предвиждат съдържащите ги нормативни актове, т.е. срокът на действието им е изрично определен в самия нормативен акт. След изтичането на този срок действието им се прекратява автоматично, чрез мълчалива отмяна.

Възможно е съчетаване на изричната и мълчалива отмяна на правните норми.

Новите правни норми имат действие по отношение на случаи, които са възникнали след влизането им в сила, а не за минало време, т.е. принципно те нямат обратна сила (обратно действие). Ако по някакви причини се налага правните норми все пак да имат обратно действие, тогава това обстоятелство трябва изрично да бъде посочено в самия нормативен акт, който ги съдържа.

- В зависимост от *действието им в пространството правните форми биват*: 1) правни норми от *национално значение* – проявяват се върху територията на цялата държава, 2) правни норми от *местно значение* – проявяват се върху територията на определена местност. Съгласно нормите на международното право и въз основа на сключените международни конвенции и споразумения между Република България и други страни територията на дипломатическите мисии в чужбина, на корабите при задграничните им пътувания се смята за национално пространство, върху което действат българските правни норми, ако не е предвидено друго.

- По отношение на лицата правните норми имат действие *спрямо всички лица, които се намират на територията на страната* – българските и чуждите граждани или лицата без гражданство. При определени случаи, които се налагат от развитието на държавата и правната система, правните норми действат върху територията на цялата страна, но *спрямо определен кръг лица или органи* (напр. задължението за носене на документите за правоуправление на МПС важи само за техните водачи).

Правните норми се прилагат и към чужденците с оглед на извършените от тях правни действия, доколкото не са налице фактически състави с международен елемент, към които следва да се приложат международните правни норми или нормите на друга държава.

5.4

РЕАЛИЗАЦИЯ НА ПРАВНИТЕ НОРМИ. ТЪЛКУВАНЕ

➤ **Реализацията на правните норми представлява начин за осигуряване на връзка между тях и обществените отношения.** Начините могат да бъдат разнообразни. По-важните от тях за правния живот са: **съблюдаване, използване и прилагане** на правните норми.

- **Съблюдаването** на правните норми е реализацията им чрез правомерно поведение на правните субекти (напр. пресичането на улицата в посоченото място или да не се вреди другиму и др.).
- **Използването** на правните норми е реализацията им чрез извършването на правомерни действия от правните субекти с цел постигане на определени правни резултати за задоволяване на техните интереси (напр. сключване на правна сделка).
- **Прилагането** на правните норми е специфичен способ на реализацията им. Той се различава от съблюдаването и използването им по това, че задължително от едната страна на общественото отношение стои упълномощен за това компетентен държавен орган:

административен или съдебен. Прилагането се осъществява чрез издаване на специални актове: *административни индивидуални актове* (напр. наказателно постановление на КАТ, заповед, разпореждане и др.) и *съдебни актове* (решения по граждански спорове и присъди по наказателни дела и др.). Процесът на прилагането на правните норми е логически процес, той често се придружава от използването на *аналогията на закона и правото*. При аналогията на закона отделно правно предписание се нагажда към случаи, които законодателят е нямал предвид при неговото съставяне, т.е. осъществява се прилагане към отношенията, неурегулирани от закона, правовия обичай или деловата практика, на правните норми, които регулират подобни обществени отношения. При отсъствие и на такива норми правата и задълженията на страните се определят, изхождайки от общите начала и смисъла на действащото право. Следователно при аналогията на правото се изхожда от това, че правните норми се намират във връзка помежду си и от тях се извличат определени *общи правни принципи*. Тези принципи се извличат от няколко (много) правни предписания на обективното право.

➤ **Тълкуването** е задължителна процедура при такива правни процеси като: прилагане, правотворчество (разработването на закони и др. нормативно-правни актове); систематизация на законодателството; научна дейност и др. Необходимостта от тълкуване се обяснява от обстоятелството, че мисълта се развива по-бързо от езиковите форми.

Тълкуването, или интерпретацията на една правна норма се състои в използването на всички методи за определянето на нейното точно съдържание.

Класификации на методите на тълкуването:

▶ **Според средствата**, които се използват при изясняване на точния смисъл и съдържание на правните норми, тълкуването бива: *граматическо и функционално*.

- При **граматическото тълкуване** се анализира текстът на **правната норма, т.е. установява се само езиковото значение на думите и изреченията**. В повечето случаи смисълът на правната норма се обяснява буквално (**буквално тълкуване**). Възможно е да възникне определено несъответствие между социалноправното съдържание на правната норма и нейния текст, тогава се използва **разширително (екстензивно) или ограничително (рестриктивно) тълкуване**. При разширителното тълкуване съдържанието на правната норма се разбира по-широко от нейния текст, а при ограничителното тълкуване **съдържанието се разбира по-тясно**, отколкото то се представя в словесното изражение.
  - **Функционалното тълкуване е свързано с похвати, които помагат да определим връзките (функциите) на дадената правна норма с цел изясняване на нейното точно съдържание**. Разновидностите на функционалното тълкуване са: систематическо, логическо, историко-политическо, използване на аналогия.
  - При *систематическото* тълкуване се установяват връзките на дадената правна норма с други правни норми, близки по съдържание.
  - При *логическото* тълкуване се използват похватите на формалната логика при анализа на правната норма.
  - *Историко-политическото* тълкуване изисква анализ на социалната роля на правната норма, нейните цели, намеренията на законодателя, социалнополитическата обстановка, която обуславя нейното създаване и т.н.
- **Според правните последици**, които предизвиква, тълкуването бива: **официално и неофициално**.
- **Официалното тълкуване** се дава от упълномощени за това компетентни органи, формулира се в специални актове и има задължителна сила по отношение на определен кръг правни субекти. Разновидностите на официалното тълкуване са: *нормативно и казуално*.

Нормативното тълкуване е онова тълкуване, което се прави от самия законодател със специален нормативен акт. То не подле-

жи на съмнение и е задължително за всички. Нормативното тълкуване бива: автентично и неавтентично. Автентичното тълкуване се прави от органа, издал нормативния акт, който е предизвикал неясноти и противоречия. Неавтентичното тълкуване се прави от друг орган, който притежава установени със закон специални пълномощия.

Казуалното тълкуване е разяснение на правната норма, което се дава от съдебен, административен или друг компетентен орган по повод на конкретно дело и което тълкуване е задължително само за страните по конкретното дело.

- **Неофициалното тълкуване** се дава от органи, организации, учреждения и лица под формата на препоръки и съвети. Неофициалното тълкуване няма задължителна сила. Един от видовете на неофициалното тълкуване е *доктриналното тълкуване*.

Доктриналното тълкуване се прави от учени, практики и др. в статии, монографии, коментари, лекции и др. То спомага процеса на усъвършенстване на законодателството, но не притежава никаква задължителност.

5.5

ВИДОВЕ ПРАВНИ НОРМИ

Правните норми биха могли да бъдат класифицирани по следния начин:

а) според съдържанието им:

- *норми на публичното и частното право*. Чрез публичноправните норми се регулират отношения от общодържавен интерес, при които се използва императивният метод на правно регулиране (напр. нормите на административното законодателство). Нормите на частното право регулират отношения от частен интерес между правните субекти чрез метода на равнопоставеност (напр. нормите на гражданското или търговското законодателство);

- *материални и процесуални норми*. Материалните правни норми легитимират интересите на правните субекти (напр. нормите на трудовото, гражданското, финансовото и др. законодателства).

Процесуалните правни норми определят процедурата по легитимация на интересите, съдържащи се в материалните правни норми и реда по защита на нарушените права (напр. нормите на наказателно-процесуалното, гражданско-процесуалното и административно-процесуалното законодателство).

б) според териториалното им действие: *общи и локални.*

Общите правни норми действат върху територията на цялата държава. *Локалните* правни норми имат действие върху определена част от държавната територия.

в) според персоналното им действие: *общи и особени.*

Общите се отнасят до всички правни субекти. *Особените* правни норми се отнасят до определени групи правни субекти (напр. до военнослужещите, лекарите и др.);

г) според начина на прилагането им: *самостоятелни и несамостоятелни.*

Самостоятелните правни норми при прилагането им не се нуждаят да бъдат свързани с други правни норми (напр. съгласно чл.24 от Закона за особените залози: “Регистърът е публичен. Всеки може да иска справка или издаване на удостоверение за липсата или наличието на вписано обстоятелство”). *Несамостоятелните* правни норми при прилагането си се нуждаят да бъдат свързани с други правни норми (напр. според чл.35 (3) от Закона за особените залози: “Когато някой от присъединените кредитори оспори получаването на обезщетение за заложеното имущество или възмездността на отчуждаването му, зложният кредитор установява по искон ред правото си по чл.10.”).

д) според диспозицията на правната норма: *задължаващи, забраняващи и оправомощаващи.*

Задължаващите правни норми съдържат предписания да се извършат някои положителни действия, т.е. да се направи нещо (напр.

съгласно чл.381 (1) ТЗ: “Договорът за застраховка се сключва писмено като застрахователна полица или друг писмен акт.”). *Забраняващите* правни норми съдържат предписание за бездействие (напр. според чл.57 ТЗ: “Не може да бъде едноличен търговец лице, което: 1) е в производство за обявяване в несъстоятелност; 2) е невъзстановен в правата си несъстоятелен; 3) е осъдено за банкрут.”). *Оправомощаващите* правни норми в своите предписания установяват правомощията на правните субекти, възможността на правните субекти да действат по определен начин (напр. съгласно чл.38 ЗЗД: ”Упъл-номощителят има право винаги да оттегли пълномощието, а пълномощникът – да се откаже от него.”).

е) според задължителността на правната норма: императивни и диспозитивни.

Императивните правни норми точно определят правата и задълженията на правните субекти, т.е. правилата за поведение не могат да се променят по желание на страните по правоотношението (напр. съгласно чл. 54 ТЗ: “Началният баланс за всяка година трябва да съответства на заключителния баланс по предходната година. Баланс се съставя и при прекратяване на дейността на търговеца.”). *Диспозитивните* правни норми съдържат правила за поведение, които се прилагат само тогава, когато страните по правоотношението не са установили други правила (например в чл.56 от Закона за авторското право и сродните му права са посочени диспозитивни права при договора за публично представяне или изпълнение: “Ако в договора не е предвидено друго, смята се, че: 1) авторът може да отстъпи правото на публично представяне и на други ползватели извън населеното място, в което ползвателят има седалище; 2) срокът на действие на договора е 3 години; 3) ползвателят е длъжен да представи публично произведението в срок от 1 година от получаването му [...] и други.”).

Императивните правни норми по-често се срещат в публичното законодателство, а диспозитивните – в частното.

ж) презумпции и фикции:

Като отделна група правни норми се обособяват юридическите презумпции и фикции.

Презумпцията (предположение) е начин на юридическо разсъждение, с помощта на което от установяването на един факт се извежда друг факт, който не е доказан, т.е. последиците, които законът извежда от един познат за един непознат факт. Презумпциите определят начините за прехвърляне на тежестта на доказване. Например презумпцията за невиновност в наказателното право предполага, че обвиняемият се счита за невинен, докато не се докаже вината му по установения от закона ред. Презумпциите биват **оборими** (обикновени) и **необорими** (абсолютни). Например оборима е презумпцията на бащинството, необорима – презумпцията на майчинството при естествено оплождане. Майчинството се доказва с факта на раждането на детето – факт, който може да бъде установен по абсолютен начин. Бащинството се доказва чрез предположение, което може да бъде оспорвано.

Юридическата фикция е процедура на юридическата техника, чрез която се смята за съществуваща ситуация, която явно противоречи на реалността. Такава волева промяна на действителността цели създаването на определени правни последици. Една от функциите на фикцията е разширяване обсега на действащото законодателство. Така създаването на понятието “юридическо лице” в гражданското и търговско право (например създаване на търговско дружество) разширява кръга на правните субекти, участващи в търговския оборот. Или фактът на произхода (в семейното право), независимо дали той се основава на сключен граждански брак или не, създава отношения между децата и родителите. Юридическите фикции са продукти на правото.